

Мәшһүр (Адам)-Жұсіптің балалық кезі

Эсет Пазылов,

«Мәшһүр-Жұсіп» мұражайының ғылыми қызметкери

еңбектерінде алғаш рет ғылыми түрғыдан сипаттама беріліп, С. Дәуітовтің әзірлеуімен шыккан «Мәшіұр Жұсіп Қөпееў» таңдаамалы шығармалар жинағының 1 томында /12/ және С. Қөпеевтің «Мәшіұр-Жұсіп өмірі» /13/ кітабында да құнды маглұматтар беріледі.

Мәшіүр-Жүсіп Көпейұлы

«Қой жылы, жұма күні Қызылтауда,

Kop

немесе:

«Кой жылы бала екенмін жерге түскен, Кіндігім Қызылтауда Токтық кескен» /15/ деп озінің тұған жылы мен жерін анықтайдың күнды да нақты мысалдар келтіреді. Енді бірде ол:

«Жасында койылған ат-Адам-Жүсіп» /16/, деп жазады. Демек, Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы кәзіргі Павлодар облысы, Баянауыл ауданы киелі Қызылтаудағы «Найзатас» деген жерде дүниеге келген /17/. «Ашамай тасы» бүтінде «Найзатас» деп аталса керек. Ал Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы өз олендерінде тек қана «Қызылтауды» ерекше жырлап откен. Ал «Найзатас» деген жер атын ушырага алмадык.

Жасыбай көлінің етегінде тұрып күн батысқа
карасаныз, ұзыннан созылып жаткан тау таста-
ры қызырын көз тартып тұрады. Сондыктан да
ол «Қызылтау» атанса керек. Деректерге көз жу-
гіртер болсақ, «Қызылтаудың біреуін «Әулиел
Қызылтау» деп (Оның себебі «Коңыр Әулие»
үнгірінің болуына байланысты) атаса, екіншісін
тастары жер бетіне одырайып шығып жатуына
байланысты айткан. Ал «Қотыры Қызылтау» тас-
тары жер бетіне одырайып шығып жатуына
байланысты....» /18/ аталған. Демек, Қызылтау
казіргі «Жосалы» ауылының төменгі жағынан
бастан, Баянуыллық сыртымен етіп ұзыннан
узак «Әулие үнгіріне» дейін созылып жаткан
тау. Мәшінур-Жусіп Көпейұлының туған жері
«Қызылтаудағы Найзатас» болса, ол Баянуыл-
мен «Жосалы» ауылының арасында тік орна-
ласкан биік тастың етегі болып шығады. Қалай
дегенмен де жер-су аттарын анықтап, шығу та-
рихын кейінгі үрпактың еншісіне калдырып
ұлы көшімізді жалғастырығанымыз жөн болар.

Арканың алтын алқасы Ақбеттеге аясында есімі бүкіл мұсылман баласына белгілі болған небір жақсы, жайсаң үлдар өткен. Назым Хикмет:

"Егер де сен жанбасаң, Жанаңтау боп атылып, егер де ол жанбаса, аруакты шакырып,

Егер де біз жанбасақ замананы сапырып, басар сонда барша алемді түнек пениң кашырык" деп, ұлттына қызмет істер перзент іздеп, "жұзден жүйрік, мындан тұлпар" шықса екен деп тебірене керек. «Жаксыдан-гібрат, жаманнан-кесапат» демекші, халық жадында есімдері ұзак сақталған тұлғалар тоңіргендегі ел арасында аныз-әнгімелер көп. Ал аныздың анасы ақиқат екенін ескерсек, озулиелік пен дарындылықтың еркіннің пешенесіне жазыла бермейтін ерекше қасиеттер екенін көзіміз жеткендей болады.

Шоқтың биік, дара тұлғанын бірі - Мәшүр-Жүсіп Конейұлы. Тек қана жастайынан сергек сезімді, зейніді болып, қанатты создердің қадірін түсіне білген: Бұкар жырау, Толе би, Мәшүр-Жүсіп Конейұлы, Шәкарім сынды асыл жандар гана елінің ыстық ілгипатына, шекіз құрметтіне бөленді. Олар өзгеше дүниенін есігін ашып, еркениеттілік пени болашақ ортасындағы көпірге үксап, көптің кекейіне конар ой айта білді.

Біз көбінесе тұлғаның тұлғалығы мен

Бес шақырым Кызылағашта қыстап отырып, Баянауылда бала оқытып жатқан Байжанұлы Нәжімеддин хазіретке Мәшінүрді оқытпақшы болып, қыстығуні жолға шығады. Тәуекелге белбайлан шықкан эке Мәшінүр-Жұсіптің балалығына да қарамастаң хазіреттің алдына келіп бірақ тоқтайды. Эрине Нәжімеддин хазірет баланы сынап көрсе керек. Әйтпесе Көпжасардан басқа талай байлардың да балалары бар смесі... Дегенмен де Мәшінүр-Жұсіпке конілі түсіп оқытуға келісімін береді. Екі күн түнеп, үшінші күні Көпжасар үйіне кайтады. Кетерінде баласына:

- Сен осы үйде каласың, осы үйде жатып, оку

Экесіншің калып бара жатқанын түсінген бала Машнұр жылан, екесінің артынаң жүргірепи хак. Көлжасардың артына қарамай жүріп кетуі мен артынаң қуда шылқан баласын камышы мен артқа кайтаруы катыгездіктің емес, керісінше үлкен сезімнің белгісі болса керек. Экесінің осы қылышын Машнұр-Жусін:

Атамыз берген екен зөвлө баста,
Мектепке доңыз жылы даł бес жаста.
«Ысмайыл Қызылагаш» деген жерде
Бес шақырым жерде ауыл: «Бұзаутаста».
Медрессе Баянаула қаласында,
Амалсыз, атаң қайтса, қаласың да.
Ойлайсың: «Кім болады,-деп бізден гаріп
Жиылған көп шәкірттін арасында?!»
Сонда молда Нәжмедин казірет екен,
Даł сол қыс Баянтауды қылған мекен.
Қалаға бір қыс қыстап пәтер түршіп,
Сәткожа екен молда ұстап, күрган дуken.
Бес жаста нәсіп болып бізге дуken,
Бикисап көрдің тағы канша тікен.
Нәжмедин казірет сүйіп шын конілімен,
«Бұхарлығым», -деп лепес қылған екен.
Бел босанбың омірде бутілуден,
Көз жасы бір тыйымтай төгілуден.
Себебі «Бұхарлығым» деп айтқаны,
Қаккан қазық сиякты жүгінуден.
Артына мінгестіріп алып келді,
Бес жаста бес шақырым жерге берді.
Ал әкесі қайтқанда енді үйине,
Сонына жүгірмей мә жас бала енді.

ған соң, Қоңжасарға

- А, сопы, балай Бұхарай-Шәріптің баласындағы екен. Ана отырган балалардың оқып отырганын естүмен біліп, көрүмен танып кететін түрі бар. Бұрынғы ата-бабаларымыздың айткан сөздері бар еді: «Шар кітапты оқысан, әр кітапты оқырсын!»- деген еді,-деп, Мәшінур-Жұсіп-тің есте сактау кабілетінің және зеректілігімен, үғымдылығының жогары екіненің тамсана отырып әнгімелейді. Осыдан соң жүрттый балаларынан қалмасын деп ойлаган Көпжасар ногайларға жалданып жұмыс істеп, баласына ескі, жыртық «Мұхаммедияны» алып береді. Одан әртіге екесінің жағдайы келмегендіктен, Мәшінур-Жұсіп сол уақытта оқытқан «Шар кітап» және «Михатты» кайталаганы былай түрсын, барлығын бастан-аяқ мәнісімен жаттап алып, олеңдей жатқа согып, коя беретін болады. Соның аркасында жас күннінен араб, парсы, шағатай, түркі тілдерін жетік менгереді. Мәшінур Жұсіп өзі олеңмен былай дәлдеплейді:

«Шар кітап-алты жаста ұстаганым,
Сол күнде олең жаттаң қостаганым.»
/36/. Немесе:
«Үйренип бала жастан білдім тілді,

Сабадым шар кітапты мен жатқа снди.»
/37/-деп, олециңде өзінің жогарыдағы айтылған тілдерге жетік екенін, өзінің откір, зейінді, ашық пікірлі болғандығын корсетеді.

Балалық кездін ауырлығы мен жоктығын Мәшһүр-Жүсіп біліммен женгендей болды. Оның 5-7 жас аралығындағы шәкірттік омірін Иманғали Мәненұлы /38/ төмөндегідей сипаттаған болатын: «Жас Мәшһүр күндіз сабактан бас алмайды да, кешкісін ауыл сыртында жиналған адамдардың аяқ жағында отырып, әнгімелерін тындағытын. Құрбыластары ойынга кеткенде де жалғыз калып, кітаптан бас алмайтын» /39/. Сөзіміз дөлелді болуы үшін Ж. Жолмұраттың

даналығын, әзүнелігін баяндаймыз да, ғұмырнаамалық мәселесіне ат үсті қараймыз. Ал Мәшінур-Жүсіп Көпейұлының жете таңып, зерттеу жұмысын жүргізу үшін алдымен оның емірбаянын билгеміз болады. Оқінішке орай, Мәшінур-Жүсіп Көпейұлының емірбаянының ғылыми тұрғыда зерттеу жұмыстары жүргізілген жок. Соңыктан да бұл сибек аталмыш олқындытың орынын толтырып тұрган санды.

Мәшінур-Жүсіп Көпейұлы Баянула және Қызылтау деген екі таудың етегінде «Ашамай тасы» деген жеріндегі, қыста, 1858 жылында, казакша жыл аты «көй» деген жылында, арабша ай аты «ереже» деген айда, жұма күні, тус бен сін уақытында дүниеге келді. Тұғанда азан шақырып қойылған есімі - Адам Жүсіп/1.

Мәшінур-Жүсіп Көпейұлының тұган жері мен балалық шағы тәннегінде көп айтылғанымен де, оның тұган жылынан кейір басылымдарда нақты жазылмай келгені анық. Мәселең: С.Мұқанов /2/, Б.Кенжебаев /3/, Т.Нұртазин /4/ сибектерінде және 1976 жылғы жазылған оқулықта /5/ да Мәшінур-Жүсіп Көпейұлының «1857 жылғы тұган» деген жазады. Тіпті, «Қазақстан КП/б Орталық Комитеттің «Социалистік Қазақстан» газетіндегі «Копеев-ұлттыл, діндар ақын» деген атпен жарияланған макаланың озінде: «Мәшінур Жүсіп Көпесінің /1853-1931/ творчествосы буржуазиялық ұлтшылдық пен діни мистицизм рухын өзек еткен», деген көрсетілген /6/. Әрине, еміршілдік жүйе кезінде жазылғандықтан Мәшінур-Жүсіп Көпейұлының тұган жылы мен ғұмырнаамасына ғылыми тұрғыдан баға берілмегені мәлім.

Тек Қайым Мұкамедханов пен Қуандық Мәшінур Жүсіповтің көлемді мақаласында /7/ «М.-Ж.Копеев 1858 жылы Павлодар облысы, Баянуалы ауданында туған», деген жазылған. Әрине ақиқаты да осы. Кейінгі мәшінуртанушылардың шыгармаларында да 1858 жыл көрсетілген. Мәселең: К.М. Жүсіпов /8/, У. Қалижан /9/, С. Сұтқанов /10/, С. Дауітов /11/

Мәшінур-Жүсіп дүниеге келген соң екесі Көпжасар Қызылтауда үш жыл қытайда. Үшінші қысында 1861 жылы Сарыарқада, оның ішінде Баянуала, Қызылтауда қыс қатты, жыл ауыр болып, ел жұтап қалады. Әрине, осы кезде Көпжасардың да жағдайы мәз болмаса керек. Себебі Ж. Жүсіптулы /19/: «малдары жұтап қалып, колында бір ат, бір сиырдан басқа мал қалмайды» /20/-деп жазады. Соңыктан да отбасының қамы мен баласының болашағын ойлаган Көпжасар жазда Баянуалага көпіп барады. Онда Захар Гришкон деген орыстың үйнін сатып алды. Бірақ ол үйді бұзып мешітке жақын кайта салуды колға алғандастан, күрнәме жұмысы 2 немесе 3 жылға созылғаны мүмкін еді. Себебі «Дегенмен қолда сома (сумма) жок, күш ат: бір ат, бір сиырдан басқа малы жок. Жұмыс істеп, кайрат қылып, күш көрсететін бала дейтін бар азамат баласы Мәшінурдин үш жастагы күн... Үй бітпеген соң, қалға қытай алмай, қаланың жел жағында бес шақырым Қызылғаш, Бұзаутас деген жерді қытайтын, руы Қаржас ішінде Сатылған деген таптаң: Асубай, Жұмабай, Садыrbай, Сегізбай,- деген жатақтармен 2-3 жыл бірге қыстаң отырады» /21/. Мәшінур-Жүсіп Көпейұлының озі де:

«Бейнет беру жағына қудай мырза» дег келе:
«Тауық жылы салам деп бастиған үй,

Кемдікпен шашырыз бол сол жыл бітті»,-деп жазады /22/.

Баласының білім алуы үшін мешіт күрестем бедеген ойы, Қонжасардың мешітке жақын үй салуга итермелегені мәлім /23/.

Мәшінур-Жүсіп бала қүнінде тұрмыстаң корген кемдіктерін, Қызылғаш, Бұзаутасқа қыстагандығын олеммен былай деп жазады:

«Жылым- кой, тауық жылы мен үш жаста,
Көріллік (гаріпшіл) бұл жалғанда біздің баста.
Айырылып ел жұрттынан көнін экем,
Қыстаған Қызылғаш, Бұзаутаста.
Баянтау қаласына болдым жатак,
Емес кой «жатақ» деген- сол жақсы атак.
Атасы басқа румен ауылдаға бол,

Әртүрлі кішкентайдан көрдік шатақ» /24/.

Ал Қонжасар кедей болса да баласының оқып, көзі ашық азамат болғанын қалатан. Бұны біз Мәшінур-Жүсіп Көпейұлының:

«Бір жерде жын бар десе оку атты,
Жалма-жан даярлайды экем атты» /25/ деген олең жолдарынан да коре аламыз.

Сонынан жүтірмей ме жас бала енді.
Атамыз дін жолына белін буды.
Бұл Мәшінур сол секілді ерден туды.
Кошениң как басынан күғанынан,
Жеткенің медресеге атпен күді.
Басқа камшиң тиген-сон, жаман састьм,
Қорғаларға жер тапшай, обден қаштым!
Медресеге күп кеп, бір-ак тыкты,
Қайтып экем деместей, амандастым.
Байжан қазірет кошесі-күтган көші,
Камшымен шықыптықтандай алде неше.
Енесінен түнілген жас козыздай,
Кім ойлапты бар той деп еке-шеше /26/-деп жылрайды. Жалпы, Мәшінур-Жүсіп өз ғұмырнамасын кара сезбен де олең үрдісімен толғынымен жазып кеткенін ескертте кеткен де жен болар.

Бала Мәшінур-Жүсіп оқуға оте зерек болды. Оның алтырлығы мен тапқырлығы талайдаң таң калдырығаны мәлім. Ол өзінің «Мәшінур-Жүсіптің 21 жасында жазғаны» деген дастанында, дін жолында болғанын баян етеді.

Агуз /27/ бисмилла /28/ бар соз басында,
Жатпайды кисық ағаш тез касында.
Ла илаһа Илаа алла /29/ білдім хакты,
Таныдым бір аллана бір жасында.
Екеу деп ойламадым екі жаста,
Көңілімеге тегілген нұр ауел баста.
Хабибім /30/ хак Мұхаммед, дінім ислам
Иманның жөнін білдім басқа-басқа.
Үшінен деп ойламадым үш жасында,
Атамыңң отырушы ем жамбасында.
«Жан алла, иа, пірім... алла, ы-ы /31/ хак!»-деп,

Жүгірдім жақсылардың ортасында.
Торт жаска келіп қалдым сөйтіп журіп,
Жүгірдім мен атамыңң сонына еріп.
Куанган ата-анам, аға-інім,
Молдага оқытуға мені беріп.
Бес жаста ауызға алдым «Бисмилла!»
Іштінек құран оқып, білдім мән!!
Иассаун кожа Ахмет хікмітінен
Көңілімеге тегілди нұр хош қаламы /32/.

Келтінде алты жасқа алдым сабак,
Шарх-кітап /33/-окығаным, панаҳим /34/-хак.
Парсыға сол мезгілде болдым тзуір,
Болса да мен бишара, зейнім шак /35/.

Нәжімеддин хазірет Мәшінур-Жүсіпке бірнеше сұрап койып, қанағаттанарлық жауабын ал-

леді болуы үшін Ж. Жолмұраттың «Мәшінур-Жүсіптің қай жылда, кай жерде тұганы туралы түсіндірмे» деген еңбегінен үзінді көлтіре кеткендеге жон болар:

«...Ата-анасының: «Оку оқысын!»-деп, баласынан келешекте үміт күттегін болғандықтан, үтеге отырызбай, оқыту үшін, жастығына қарамай, басқа жерде басқа ауылдарда бала оқытын жатқан молдалар болса, бес жасынан бастап дамыл бермегендігін айтады. Мәшінур Жүсіп өзінің жігер, қайрат, талабы, таланттының арқасында бес жаста он жастагы баладай болып, өзінен бірнеше жас үлкен балалардың не істеп, не койғанын, не оқығаны биле бастайды. Бес жасында ата-анасынан болініп, бетен жерге, бетен үтеге жатып-тұрын, киер кінім, ішер ас, жатар орын,- әр түрлі көзделскең кемшілік жағдайлардың қыныңдығы-кедейдін баласы. Үш жасында «Тауықтың жұты» сөғап, бір сиыр, бір аттан басқа маддан такыр-таза болып қалған кезі, қанша бапты болады?! Жыртық койлек, шокпұт шапан, жабагы бөстек тессек..., катқан кара наң, тостаған толмаган шінкі көже,- осылардың өзі тарықтырмай табалын тұрса, жалғаның жарым ырысы емес не?...» /40/.

Зерек, зейнілділігі мен үккыш, ұтымдылығының арқасында Мәшінур-Жүсіп күрбі-күрдастарының көш алды болды. Хазірет алдында отырган балаларға:

«Анну отырган Көпейін бес жастагы баласы құрлы дәніме үкілайсындар!»-деп үрсатын /41/. Үстазының осым бир сози жүректерінеге тиген соң таман бала, да-ла шықсан соң:

«Осы-ак бізге бір пәне болды: қаргадай қакылдан, сирнайдай тақылдан, білмейтінін жок, самардай қаксады да отырады!»- деп, ұрысканы ұрысын, ұрганы ұрып, жекіп, нұқып, «ак түйебас» аұнатып, домалатып, колдарынан келген мазак, келемеждерін түтел жөрсетеді. Кейде жылатып, кейде кинаш... бес-алты жастың қызық шағын осылай басынан аткарады /42/.

Жалғасы келесі саңда/

Жалғасы. Басы өткен сандарда/
«Мәнді» оқыған жок менен басқа
бала,

Араб, парсы өләнді жатқа жана.
Самардай каксағаным бар жазытам,
Уш жылдай жер аударды ата-ана.
Жас та болып көрғем жоқ күнди,
пұлды,
Бала біткен бәрі де менен онды.
Талай елдің баласы тулақ қылған,
Қыс болса үстімдегі катқан тоңды.
Аузы ашықтар аямай көп сабайды,
«Пейілім езімнің деп сабайды».
«Сен сабакты аласың жылдам-жыл-
дам,

Бізге молда ұрсады!»-деп сабайды.
Жазыым сол-зереңкін, «неген» емен.
Несие сез жасынан деген емен.
Сабак білмей, болмаса ойны ойнап,
Мен таякты молдан жеген емен.
Ас келмейді алдымы толық аяқ,
Бес пең алты, алдымы толық аяқ.
Қайда басы қураған көп баладан,
Тойлан жүрдім жеуменен кунде таяқ
/43/-деп жазады.

Сол уақыттагы оқыту мәселесінің кур-
делілігі мен кітап тапшылығы туралы
Ж. Жолмұрат төмөндеғідей сипаттай-
ды: «... Ол уақыттарда жас балаларға
оуел бастап оқуға түскенді, аліф, әжжат,
иман шарт, еже, сүре-деген оқуларды...
оқытады. Бұл оқулардың кітап болып ба-
сылып шыкканы балаларға жеткіліксіз

Мәшһүр (Адам)-Жүсіптің балалық кезі

Әсет Пазылов,

«Мәшһүр-Жүсіп» мұражайының ғылыми қызметкери

мәлім, 1866 жылдың аяғында Мерген Жақып дегенінің үйінде пәтер жалдап, Халғенің бойбішесі Бибіден дәріс алады. Мәшһүр-Жүсіп бұл турасында:

Халғенің Бибісінен сабак алып, откіздік омір сонда ала қыстай /45/-деп еске алады.

59 жастагы халғенің Бибісінен 19 жастагы бір үл, 9 жастагы бір қыз гана бар екен. Бала Жүсіппен төрт жаң бірге тұрады. Жастайына білім күған бала Жүсіп халғенің де, Бибінің де алдыңың өз білгеннің білім көрнеп айтып калып отырады. Бібі ғылыминың 12 пәннің мәнгерген, сондықтан да жастарға дәріс берген. Бұл орайда, Мәшһүр-Жүсіп:

Ғылыминың он екі пән өзі білді,
Кісі еді, сөзге ұста, шешен тілді.
Айтқаның донгтай қарып түсірмейтін,
Алдыңың дәл өзіндегі бала келді.
Енбекін жандыруға күдай берді,
Кезсе де көре алмаган талай жерді.
Сөзі жерде қалмасын білгеннен соң,
Үйретті құн-тұн демей төгіп енді /46/- деп.
Бибінің ақылының, білімдарлығының асыра мактай-
ды. Құтболды ишаниң баласы Фазыл, Магзұм үшсөй бір жыл қыстай осы үйде оқып шыгады /47/.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. ОГКК №1173 папка, 17 білім. «Жолмұрат Жүсіпұлы жазбасы» (1-122 бет).

Атапмыш дерек «Мәшһүр-Жүсіп» Шыгармалары. 8-томында «Мәшһүр-Жүсіп омірбаяны» тақырыбында толық көлемінде жарық көрді. /299-бет. Павлодар: «ЭКО» РӨФ, -2006-жыл.

2. Мұқанов. С. «Халық мұрасы». // Алматы: Қазакстан, 1974. 22 б.

3. Кенжебаев Б. «Қазақ халқының XX ғасыр басындағы демократ жазушысы». // Қазақ мемлекет баспасы, 1958. 57 б.

4. Программа XX ғасырдағы казак әдебиеті /Октябрь алдындағы дауір/ Алматы-1968 жыл, 10-бет.

5. Кенжебаев Б. XX ғасыр басындағы казак әдебиеті. // Алматы: Мектеп 1976. 63 б.

6. «Семей таңы» газеті, №239/16139/ 1989 жыл.

Әмбірінің сонғы сезіз жылы (1969-1977 ж.) ара-
лығында Жолмұрат Тұрсын Серікбаевың
қолында болғаны, Тұрсының ол кезде Павло-
дар облысы, Баянауыл ауданы, Бірлік совхозында тұрғаны белгілі. Демек Жолмұрат пас-
порты т.б. күжаттары бәрі ол тұрған сонғы үй-
де сакталтуы занды. Мәшһүр-Жүсіп шыгармалары
шілінде көркемдігі жағынан ерекше көзге тү-
сетін дастаниң бірі «Хаятбакшы». Осы дас-
таниң бізге жеткен нұскасының жалпы көлемі
555 шумак, яғни 2220 тармак. Сакталуы жағы-
нан көлемі ең шағыны Жолмұрат қөшірмесі.
Сонда Жолмұратта бардың жалпы көлемі 220
тармак болып шығады. Бұл шыгарманы бастап
сақтаған адам Мәшһүр-Жүсіп жыны, ері аткос-
шысы болған Қасенгали Жүсіпов те, одан алып
бізге жеткізген Жолмұрат Жүсіпов деп санап
отырмыз. Себебі бұл нұска бізге Жолмұрат ар-
қылы жетті.

20. «Мәшһүр-Жүсіп» Шыгармалары. 8-том. // 300-бет. Павлодар: «ЭКО» РӨФ, -2006-жыл.
Ескерту: Жолмұрат Жүсіпұлы «Мәшһүр-Жүсіп омірбаяны» жазбасын жазған.

Ол бұл биографиялық деректерді 1944-1947
жылдары жазған. Сол себепті ғылыми зерттеу
сипаты, мазмұны жағынан әкімшіл-әміршіл жү-
йеге сәй кіндердің жазылған.

Мәшһүрдің байларды, кожа-моддаларды кө-
бірек сыйнаганы рас. Алайда Жолмұрат ерекше мән
беріп көрсеткендегі, ақын барлық байларды,
кожаларды жалаң теріске шыгармады. Дін жы-
лының берілген адам болғандықтан дүниә жина-
мады. Байлар сөкілді кожа-моддалар туралы да
екінші пікірді ұстанған. Дін жылына берілген,
халқына үлгі-өнеге болған діндарларды макта-
ған. Өз күлүнине үшін хак жолынан ауытқыған-
дарды (саяси істерге араласу, ел бірлігін бұзу
т.б.) аяусыз сыйнап отырған. Мәшһүр туралы
қарама-қарсы пікірлерді көлтіргеніне қарамас-
тан, алғашкы мәшһүрттанушы ғалым ретіндегі
Ж.Жүсіпұлының «Мәшһүр-Жүсіп омірбаяны»
деген сибір мәлім.

21. «Мәшһүр-Жүсіп» Шыгармалары. 8-том. // 300-бет. Павлодар: «ЭКО» РӨФ, 2006-жыл.

22. Мәшһүр Жүсіп Көпесев. Таңдамалы. Ал-

йым онер берген он жасынан жолымен
басталған»-11, «Әзәзіл, шайтан малиғи
тіліне ерме»- дегенді ту еткен- 34; «Ах, дүнис, қалса жетіп ата-ана»-делінген-
54 және соган ілескен 55- шумак, яғни
айналасы 20 жолғана сибір калған.

Жолмұрат Жүсіпұлы мәтіні толық
емес: ол алдында сез болған 38-шумак-
пен аяқталған (Жолмұрат, 3 папка, 15
жіктелім, 1-3 беттер). Жолмұратта сонымен
бірге ара-тұра 4 шумак жок: «Жеңітке
енде шықтым желе шауып» жолын алға
ұстаган» -7; «Құдайым онер берген он
жасынан»-11; «Әзәзіл, шайтан малиғи
тіліне ерме» тармағымен басталған- 34,
оган ілескен 35-шумак.

Мұхаммедфазыл қөшірмесі де толық
емес. Мұнда (Фазыл, 1-папка, 151-152
беттер) Жолмұраттағыда 7,11,34,35-
шумактар жок болумен қатар Жолмұрат-
та оз орнында келтірілген, тек кейін
қыстырма ретінде берілген: «Жігітке
жыныра скен- жастың шеті», -деп басти-
латын 25-шумак, сондай-ақ «Сұннат бар:
мұстаҳаббел, адаб, хәй» (32); «Көнілін-
де тұт жаратқан Құдайынды» (36) және
оган жансарлас 37-шумак жок. Фазыл
қөшірмесі де таң Жолмұраттағыда 38-
шумакпен аяқталатының және ара-тұра
онда 8 шумак жок екенин ескерсек, Фазыл
қөшірмесінің жалпы көлемі 30 шумак,
120 жол екенин көз жеткілеміз.

Біз сез етіп отырған 7 нұсканың бесеуі
араб әрімен қөшірілсе, екеуі- қазіргі
колданылған жүрген әріппен жазылған:
Жүкаш, Толеберген нұскалары. Кейін-
гі үлгілерде көлем шағындығымен бірге
жеке шумак, тармақтардың түсіп калуы,
сөз колданым ерекшеліктері кездеседі.

36. Бұл олениң түпнұсқасы Қазақ ССР
Ғылым академиясы ОГКК № 850 пап-
касында сакталуы. «Мәшһүр Жүсіп Ко-
песев». Таңд., 1- том, Алматы, Ғылым,
1990, 116 бет.

Ескерту: Мәшһүр-Жүсіп Көпесев

сылып шыкканы балаларға жеткілікіз болғандықтан, «әліф», «әбжат»- деген оқуларды хазірет, молдакендер өз кольдарынан жазып, жас балалардың кольдарына бір-бір тарап қағазға жазып ұстасып, арабтың жиырма тогыз ерпін (харпны) жеке-жеке таңбаларын бірін томен, бірін жогары- қайқайтып, еңкейтіп, оның үстінен нокат, үтір, секін, тәшілті-, асты, үсті дегендерді қабатташ, жас балалардың басын қатырып, миын шатастырып, балалар окуга ынталанып, талаптанып, қоңылденіп, қызығып, оқудың орнына жириеніп, жалығып, қоңылсіз, еріншек болады. Оқыту адістері осындай ауыр болғандықтан, «әліф», «әбжат»- деген оқуларда балалар екі-үш жыл уақыт өткізеді. «Еже, сүре»- деген оқуларда тағы бірнеше жыл уақыт кетеді. Мәшінүр Жүсіп бұл оқуларды оқымай біліп, оки алмаган, ұға алмаган, біле алмаган балаларға мынадай тақпақ жазады:

Әліппе мен әбжат,
Қарамаймын әрмен жат.
Әтпиец пен иман шарт,
Сени оқытқан кожа сарт.
Ұға алмасан, балалар,
«Басқа келген пәндерден
-деген құлақ садаға!»

Зекеті оның тұлақ шарт,-деп, такпакташ жүріп, бес жас пен алты-жеті жас- Баян-аула, Қызылтауда өткізеді.» /44/.

Мәшінүр-Жүсіп бала жастаң үлт құндылыштарын асқан зеректікпен бойына дарытқан, нағыз құйма құлактың өзі-тін. Мәшінүр өз балалық шағы жайындағы естелік өлеңдерінде шар кітабын, (арабша шарх-түсіндірмे) наху кітабын, (арап тілінің граматикасы) фикх құқықтану, мұхтасар сиякты т.б. кітаптарды мән мағынасымен өзгелдерден бүрін меңгерітіндігін өзіндік хикаятпен жеткізеді.

Мәшінүр-Жүсіп 5-9 жас аралығында жалғыз Нәжімедин хазіреттің алдынан гана білім алғып қана койған жок, сонымен бірге өз тұсында бала оқытқан Қызылтауда Төртуыл халфеден бір қыс оқып, Дуржанбай молда, Бибі молданың алдын коріп үлгерді. Бұл аралықта Коптасар «өгіз өлмес, арба сиыбыстың» жағдайымен, күн коріс камымен жүргені

жыл.

7. «Мәшінүр-Жүсіп мұрасы жөнінде» // («Жұлдыз» журналы, №3, 3 март, 1984 жыл. «Мол мұраңың иесі» // «Семей таңы» газеті, 1983, №210.

8. «Мәшінүр-Жүсіп мұрасы» // «Білім және еңбек» журналы, 1984. №8. «Мәшінүр Жүсіп казынасынан» // «Мәдениет және тұрмыс» журналы, 1984. №12.

9. «Мәшінүр Жүсіп. Алматы» // «Атамұра» 1998 жыл, 3-бет.

10. «Мәшінүр мұрасы» // Павлодар қаласы. 2001 жыл, 9-бет.

11. «Қазақ әдебиеті» газеті. №34/1696, 26 аугуст, 1983 жыл.

12. Қазақ ССР-інің «Ғылым» баспасы, 1990 жыл, 4-бет.

13. «Мәшінүр-Жүсіп өмірі» Павлодар, 2000 ж. 132-беттік кітап.

14. Мәшінүр Жүсіп Қопеев. Таңдамалы. Алматы-1990 жыл, 52-бет.

15. Бұл да сонда, 116-бет. 16. КРҒА ОФКҚ № 1170 папкасындағы (499-513 б.) «Мәшінүр Жүсіп Қопеев». Таңдамалы. Алматы-1990 жыл, 72-бет. «Мәшінүр-Жүсіп» Шығармалары. 4-том. // 124-бет. . Павлодар: «ЭКО» ФӨФ, -2004-жыл.

Ескерту: «Мәшінүрдің қырық алты жасында сойлегені» деген ғұмырнамалық өлеңі Мәшінүр Жүсіп Қопеев». Таңд., 1-томында (Алматы, Ғылым-1990 жыл, 72-бет.) 89 шумак және 356 тармақпен берілген. Ал «Мәшінүр-Жүсіп» Шығ., 4-томында (124-бет. . Павлодар: «ЭКО» ФӨФ, -2006-жыл.) 103 шумак, 412 жол болып берілген.

Демек «Мәшінүр-Жүсіп» Шығ., 4-томындағы өлең Ж. Жүсіпұлының (1-папка, 110-1216.) көшірмесі негізінде толықтырылып берілген. Ол толығымен Жүсіпов Куандық Мәшінүр-Жүсіп-ұлының әулеттік мұрагатында сакталған.

17. «Әдеби мұра және оның зерттелуі». Алматы, Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасы, 1961, 248-бет.

18. М. Алпысбес, Т. Аршабек, Е. Қассен, Е. Кейкі «Коне қөста, байыргы Баянда байтагының тарихы» // 21-бет. Астана «Парасат Элемі» баспасы, 2005 жыл.

19. Жолмұрат Жүсіпұлы (1894-1977) Мәшінүр-Жүсіптің Мәдение деген қарындастын тұған жиені. Жолмұрат Жүсіпұлының тұған жылының анықтағанда, оның қарындасты Кенжетайдың қызы Түрсын Серікбаева (1937 жылы тұған. Кағіз бүрінгі Алматы облысы, Іле ауданы Жетіген станциясында турады) жазбасына сүйенідік.

22. Мәшінүр Жүсіп Қопеев. Таңдамалы. Алматы-1990 жыл, 117-бет.

23. Қазір сол үйдің орны ал бар. Баянауылда «Мұса мырза» мешіті мен Аудандық өрт кауіп-сіздігін қадағалайтын белімшесінің ортасында тұр.

24. «Мәшінүр-Жүсіп» Шығармалары. 8-том. // 301-бет. . Павлодар: «ЭКО» ФӨФ, 2006-жыл.

25. Мәшінүр Жүсіп Қопеев. Таңдамалы. Алматы-1990 жыл, 116-бет.

26. Бұл өлеңдің түнүқсасы Қазақ ССР Ғылым академиясы ОФКҚ № 850 папкасында сактаулы. «Мәшінүр Жүсіп Қопеев». Таңд., 1-том, Алматы, Ғылым, 1990, 114-122 б.

Ескерту: Мәшінүр-Жүсіп Қопеевұлы бұл өлеңді «29 март, 1911 жыл жазылды» деп ескертиң және «54 жасында» деп жазыпты.

27. Магынасы-сыйынамын.

28. Магынасы-Алладаның атымен.

29. Магынасы-Бір Алладан басқа Тәсір жоқ.

30. Магынасы-сүйікті, хабибім-сүйіктім.

31. Магынасы-ол (Ол Алла).

32. Магынасы-сөз.

33. Магынасы-түсіндірме кітап.

34. Магынасы-пана, камкор.

35. «Мәшінүр-Жүсіптің 21 жасында жазғаны».

Ескерту: Бүтінге дейін бізде жинақталған мәліметтерге сүйенсек, бұл шығарманың 7 көшірме нұсқасы бар.

Біріншісі - жогарыда аталған Орталық ғылыми кітапхананың қолжазба қорындағы Мәшінүр-Жүсіп тұындылары жинақталған № 1171 папканың 82-84 беттерінде орын алған белгісіз бір көшірме.

Екіншісі- сол папканың 326-327 беттеріндегі Мұхаммедәмен қолымен жазылған, тек толық сакталмаған нұсқа.

Бұл жеті нұсқаның бесеуі Куандық Мәшінүр-Жүсіповтың әулеттік мұрагатында сактаулы.

Олар: Жолмұрат Жүсіпұлы, Мұхаммедәмбет, Иманғали Маненов, Төлепберген Алдабергенов (Иманғалидан коншірген), Жұкаш Кәрібаев (1917 жылы туған) кошірмелері. Бұлардың ішіндегі ең толығы 1171 папкадағы кошірушисі белгісіз қолжазба. Онда жалпы колемі 69 шумак, 276 тармақ мәтіннің тек: "Аспаниң дәл ортасы темірқазы"-тармагын бетке ұстаган 38-шумагыға жок. Екінші негұрлым толық нұсқаның авторы Иманғали Маненов, 2-папка, 1-8 беттер кошірмесінің, жалпы колемі 64 шумак. Мұнда жоғарда аталған 38- шумак және «Кұда-

Ескерту: Мәшінүр-Жүсіп Қопеевұлы бұл өлеңді «29 март, 1911 жыл жазылды» деп ескертиң және «54 жасында» деп жазыпты.

37. Бұл да сонда.

38. Иманғали Мәненұлы (1903-1993) Рұы-Айдалоб. Мәшінүр-Жүсіп Қопеевұлының таңдауылда шәкірттерінің бірі болатын. Әрі атқосшысы еді. Осы күн И. Мәненұлы жазып қалдырган колжазба қоры мол. Олардың біразы зерттеуге алынған. Оның жазбадан тыс ауызша айткан деректері де барышылык.

Ескерту: Колжазба қорының түп нұсқаларының біраз болігі Павлодар қаласында Қуандық Мәшінүр-Жүсіповтер әулеттік мұрагатында, ал оның көшірмесі «Мәшінүртанды» ғылыми - практикалық орталығында сактаулы. Ендігі біраз болігі Астанадағы Максат Алпысбессулының жеке мұрагатында сактаулы. Ал ауызша айткан деректері И. Мәненұлының Баянауылда тұратын Төлепберген Алдабергенов және Алтынбек Құрманов деген екі шәкіртінің есіндіде сактаулы.

39. Э. Пазылов әулеттік мұрагаты №2 папка, 2-дәптер.

40. ОФКҚ №1173 папка, 17 болім. «Оқолмұрат Жүсіпұлы жазбасы» (1-122 бет).

Аталмыш дерек «Мәшінүр-Жүсіп» Шығармалары. 8-томында «Мәшінүр-Жүсіп өмірбаяны» тақырыбында толық көлемінде жарық көрді. /299-бет. Павлодар: «ЭКО» ФӨФ, -2006-жыл.

41. Бұл да сонда.

42. Бұл да сонда.

43. Мәшінүр Жүсіп Қопеев. Таңдамалы. Алматы-1990 жыл, 116-бет.

44. «Мәшінүрдің балалық шағы: 5-6 жастарының шамасында оқылатын оқулардың оқыту әдістері» «Мәшінүр-Жүсіп» Шығармалары. 8-томында «Мәшінүр-Жүсіп өмірбаяны» тақырыбында толық көлемінде жарық көрді. // 306-бет. Павлодар: «ЭКО» ФӨФ, -2006-жыл.

45. Мәшінүр Жүсіп Қопеев. Таңдамалы. Алматы-1990 жыл, 115-бет.

46. Бұл да сонда, 118-бет.

47. Бұл да сонда, 118-бет.

/Жалғасы келесі санды/